

RETORIKA I HOMILETIKA NEKE TEOLOŠKE RASPRAVE O ODNOSU DVIJU DISCIPLINA

Ivo DŽINIĆ

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, p.p. 54, 31 400 Đakovo
ivo.dzinic@os.t-com.hr

Sažetak

U ovom radu se želi prikazati povijest odnosa retorike i homiletike kao samostalne teološke discipline, koja se bavi sadržajem i oblicima kršćanskog govorništva, odnosno usmenog navještaja u obliku bogoslužne propovijedi. Pitanje povezanosti retorike i homiletike prati teološku tradiciju gotovo od samih početaka. Naime, već se Augustin nakon svojega obraćenja našao pred problemom približavanja retorike i kršćanskog propovijedanja. Kao učitelju retorike i poznavatelju antičke tradicije bilo mu je poznato da je retorika vrlo usko povezana s antičkim pogledom na svijet i tadašnjim načinom promišljanja. Problem s kojim se Augustin suočavao bilo je pitanje mogućnosti integracije jedne »poganske« znanosti u teološku teoriju usmenog navještaja, odnosno u homiletiku. Upravo to pitanje, s kojim se Augustin prvi pokušao sustavno suočiti, prati homiletiku sve do danas.

Retoriku i njezin odnos prema homileatici u povijesti se različito promatralo, od njezina preuveličavanja pa sve do njezina potpunog obezvjeđivanja kada je u pitanju kršćansko propovijedanje. Teološke rasprave na tu temu zadnjih su desetljeća prošloga stoljeća ponovno postale aktualne. One su napose prepoznatljive kod protestantskih, ali isto tako i kod katoličkih teologa, te se povezanost retorike i homiletike kod različitih autora različito tumači. Kod nekih se autora u novije vrijeme primjećuje ponovno približavanje retorici, odnosno njezino pozitivno vrednovanje u kontekstu kršćanskog govorništva, dok su neki vrlo skeptični kada se radi o mogućnostima takvog približavanja retorike i homiletike. S tim pozitivnim ili više negativnim vrednovanjem retorike za homiletiku usko je povezana i različitost u načinu razumijevanja retorike kao umijeća javnoga govora i mogućnostima njezine integracije u teološko-homiletički kontekst. Autori koji radije pokazuju rezerviranost prema retorici temelje to većinom na njezinu razumijevanju u čisto instrumentalnom smislu, dok autori koji se zalažu

za približavanje retorike i homiletike, prepoznaju u retorici i značajan hermeneutički potencijal za teoriju kršćanskog propovijedanja.

Cilj ovog rada jest dati kratki prikaz tih teoloških rasprava i na temelju toga izvesti neke korisne i poučne zaključke.

Ključne riječi: retorika, homiletika, propovijed, propovjednik, Augustin.

1. Retorika u kršćanskom kontekstu

Retorika kao znanost o umijeću javnoga govora¹ u našoj kulturi je u zadnjim desetljećima bila gotovo u potpunosti obezvrijeđena ili zaboravljena, a sama riječ »retorika« često aludira na ispraznost govorenja, na lažna obećanja te uglavnom ima negativne konotacije.² Međutim, poznato je da je usmeno izražavanje u antičkoj kulturi, napose u staroj Grčkoj, imalo središnju ulogu u kulturnom, društvenom i političkom životu.³ Retorika je imala temeljno značenje u obrazovanju i osposobljavanju članova jednoga društva za sposobnost javnoga usmenog izražavanja, a samim tim i za demokratski suživot.⁴ Ona je slovila kao »*regina artium*«, odnosno kraljica umijeća, vrhunac cjelokupnoga umjetničkog stvaranja i temelj obrazovanja. Kako bi se svladalo govorno umijeće i postigao uspjeh dobrog govornika, valjalo je ulagati mnogo truda. O tome svjedoči i klasična tvrdnja da se pjesnik rađa, a govornik postaje: »*Poet nascitur, orator fit.*«⁵ Među najstarija mjesta javnoga govorenja spadaju građanski skupovi, sudski procesi i državnički svečani čini.

Na takvu kulturu retorike i njezino visoko vrednovanje moglo se i kršćanstvo vrlo brzo nadovezati, pa je retorika kao umijeće javnoga govora praktički od samih početaka bila povezana s teologijom. S vremenom se u okviru teologije razvijala i teorija o kršćanskom propovijedanju, koja se postupno profilirala u zasebnu teološku disciplinu o sadržaju i oblicima javnoga govora u crkvenom području pod nazivom *homiletika* (grč. *ὁμιλητική τέχνη* – umijeće

¹ Ovdje pod retorikom podrazumijevamo umijeće usmenog izražavanja, odnosno govora u užem smislu te riječi, budući da govor danas čini tek jedan od oblika cjelokupne teorije i pravila govorništva. Razlog tome je i samo značenje homiletike, koja se kao teološka disciplina uglavnom odnosi na vještinu kršćanskog propovijedanja u užem smislu te riječi, odnosno na usmeni govor u okviru bogoslužja.

² Tako je i veliki hrvatski teoretičar govorništva Ivo Škarić okarakterizirao današnje opće shvaćanje retorike. Usp. Ivo ŠKARIĆ, *Temeljni suvremenoga govorništva*, Zagreb, 2000., 7.

³ Usp. Michel MEYER – Manuel M. CARRILHO – Benoit TIMMERMANS, *Povijest retorike od Grka do naših dana*, Zagreb, 2008., 18.

⁴ Usp. Rolf ZERFAß, *Grundkurs Predigt. Spruchpredigt*, I, Düsseldorf, 1987., 34.

⁵ Ivo ŠKARIĆ, *Temeljni suvremenoga govorništva*, 12.

ophođenja, razgovaranja) kao jednog dijela praktične teologije.⁶ Ona tumači kako teološki smisao tako i metodu komunikacijskog procesa u crkvenom prostoru, a propovijed *par excellence* predstavlja jedan takav proces. Već radi same te činjenice i radi toga što se kod propovijedi radi o govoru, i to javnom govoru, onda i homiletika kao teorijska refleksija nad propovjedničkom praksom stoji u uskoj povezanosti s retorikom kao *ars dicendi*, odnosno umijećem usmenog izražavanja. Za neke teologe ta se uska povezanost retorike i homiletike podrazumijeva sama po sebi, tako da oni govore o homiletici kao o retorici u kršćanskom kontekstu ili o božanskoj retorici ili, pak, o retoričkom nauku o propovijedanju.⁷ O tome će u daljnjem tekstu biti još riječi.

O uskoj povezanosti kršćanske teologije s retorikom svjedoče i same povijesne činjenice. Naime, ako se izuzme židovstvo, kršćanstvo na religijskom području antičkoga svijeta predstavlja prvu religiju koja je u svojim bogoslužnima činima sadržavala i čitanje svetih tekstova, odnosno Svetoga pisma, te nakon toga i tumačenje u obliku propovijedi. To je predstavljalo značajnu novinu u odnosu na dotadašnju religijsku praksu, koja je uglavnom poznavala kultove prinošenja žrtava u tišini.⁸ A budući da je i u vrijeme nastajanja i ranoga razvoja kršćanstva retorika bila visoko vrednovana, gotovo da nije mogla biti zaobiđena u nastojanju nove religije da se što kvalitetnije usmeno tumači i prenosi evanđelje.

Zasigurno se i poradi toga u kršćanskoj teološkoj tradiciji dosta rano započelo i s kritičkim suočavanjem s antičkom retorikom u smislu njezine relevantnosti za crkveno propovijedanje. S druge strane, i dragocjeno iskustvo retoričkog obrazovanja velikih crkvenih otaca i naučitelja dodatno je pridonijelo jednom takvom suočavanju s retorikom u tradiciji mlade Crkve. Kao primjer možemo navesti trojicu crkvenih otaca, takozvanih »Kapadočana«, koji su bili retorički obrazovani, te su se i kao takvi u ranoj Crkvi istaknuli kao veliki kršćanski govornici. Riječ je o Grguru Nazijanskom (329. – 390.), od kojega je ostalo poznatih četrdeset i pet govora, zatim o Baziliju iz Cezareje (330. – 379.) i njegovih devet propovijedi o heksameronu, odnosno o biblijskih šest dana stvaranja svijeta, te o Grguru iz Nise (335. – 394.) i njegovim propo-

⁶ Podrijetlo naziva »homiletika« općenito se veže uz protestantskog teologa Wilhelma Leysera, koji je 1649. godine napisao djelo *Cursus homileticus*. No to nije godina nastajanja homiletike u općenitom smislu te riječi, jer su se već na prekretnici iz IV. u V. stoljeće Ivan Zlatousti i Augustin bavili refleksijom o unutarnjem držanju propovjednika i njegovoj zadaći. Usp. Philipp MÜLLER, *Predigt ist Zeugnis. Grundlegung der Homiletik*, Freiburg – Basel – Wien, 2007., 68.

⁷ Usp. Rolf ZERFAß, *Grundkurs Predigt*; Gert OTTO, *Rhetorische Predigtlehre. Ein Grundriss*, Mainz – Leipzig, 1999.; Albrecht GRÖNZINGER, *Homiletik*, Gütersloh, 2008.

⁸ Usp. Rolf ZERFAß, *Grundkurs Predigt*, 34.

vijedima o Pjesmi nad pjesmama. Poznavanje antičke retorike u mnogočemu je pridonijelo njihovoj rječitosti i propovjedničkoj izvrsnosti u ranocrkvenoj tradiciji. U njihovim spisima nalazimo i prve tragove teorijske refleksije nad kršćanskom propovjedničkom praksom, a u njima oni jasno ukazuju na važnost retoričke izobrazbe za buduće propovjednike.

Osim trojice navedenih crkvenih otaca, valja u ovom kontekstu istaknuti i Ivana iz Antiohije (350. – 407.). On je također bio retorički obrazovan, te u kršćanskoj tradiciji slovi kao jedan od najvećih propovjednika, radi čega je s vremenom i dobio naziv »Zlatousti« (grč. Χρυσόστομος). U svojem naučavanju on je isticao važnost retoričkog obrazovanja za buduće propovjednike. Isto tako je i papa Grgur Veliki (540. – 604.) imao retoričko obrazovanje, a njegovo djelo *Regula pastoralis*, uz Augustinovo naučavanje, imalo je vrlo snažan utjecaj na kasnije homiletičke upute u kršćanskoj tradiciji.

Postoje i brojni drugi primjeri istaknutih kršćanskih teologa i poznatih crkvenih ličnosti iz antičke crkvene povijesti s retoričkim obrazovanjem.⁹ Njihovo retoričko obrazovanje uglavnom je prethodilo njihovu obraćenju na kršćanstvo ili teološkom obrazovanju, ali im se ono kasnije očito pokazalo korisnim, pa su i sami u svojem nauku isticali njegovu važnost u kontekstu propovjedničke službe.

Međutim, svakako najznačajnija osoba u ovom kontekstu jest Aurelije Augustin (354. – 430.), za kojeg možemo ustvrditi da stoji na prijelazu između antičke i kršćanske retorike i koji se na poseban način osjetio izazvanim da se teološki suoči s antičkom retorikom i da preispita mogućnosti njezina značenja za kršćansko propovijedanje. U daljnjem tekstu vidjet će se kako je Augustin, pokušavajući se suočiti s problematikom mogućnosti integracije retorike u kršćanski nauk o propovijedanju i zauvijek je razriješiti, zapravo samo načeo jednu vrlo široku temu, koja će se kao takva očitovati kroz cijelu daljnju teološku tradiciju. Naime, s Augustinom je već postalo moguće, s jedne strane, retoriku prihvatiti kao poželjno i produktivno umijeće u odnosu prema teologiji, i napose prema homiletici, ali isto tako, s druge strane, odbaciti je kao čisto instrumentalno umijeće, irelevantno za kršćanski navještaj.¹⁰ A unutar tih dviju krajnosti se otvorila onda još jedna široka paleta mogućnosti vrednovanja retorike u teološko-homiletičkom kontekstu, koja će ostati prepoznatljiva

⁹ Možemo spomenuti samo neke poznatije ličnosti iz antičke crkvene povijesti kao, primjerice, Tertulijana (160. – 240.), Ciprijana Kartaškoga (199. – 258.) te Ambrozija Milanškoga (339. – 397.). Svi su oni prije svoga obraćenja pohađali studij retorike te je nekima od njih životni cilj bio postati retorima.

¹⁰ Usp. Gert OTTO, *Rhetorische Predigtlehre*, 67.

sve do današnjih dana. Augustinovo razumijevanje retorike i njezin odnos prema kršćanskom govorništvu želimo sada malo podrobnije prikazati.

2. Odnos retorike i homiletike u misli sv. Augustina

2.1. Retorika kao neutralan instrument

Sam Aurelije Augustin bio je i u teoriji i u praksi usko povezan s antičkom retorikom.¹¹ No da bi, takoreći, opravdao teološki legitimitet retorike, Augustin je u svojem naučavanju morao to dobro argumentirati. Već ta činjenica ukazuje da je još za vrijeme Augustina vrijednosno mjesto retorike za teologiju bila vrlo kontroverzna tema.¹²

Iako Augustin promišljanja o retorici i prosudbe o njoj donosi u nekoliko svojih djela,¹³ zasigurno je najznačajnije njegovo sučeljavanje s retorikom i kritičko vrednovanje retorike iznijeto u djelu *De doctrina christiana*, napose u četvrtoj knjizi u nauku o *elocutio*. To djelo po svom značenju predstavlja jedinstven teorijski spis, koji se može okarakterizirati kao posljednja antička i prva crkvena retorika, odnosno kao prva kršćansko-retorička homiletika.¹⁴ Augustin je htio doći do spoznaje može li i u kojoj mjeri jedna »poganska« znanost, kao što je retorika, imati neko značenje i biti integrirana u teologiju propovijedanja i propovjedničke službe. Problem je za Augustina predstavljala mogućnost pomirenja vjere i dogmatski definiranog nauka o Božjem utjelovljenju (*Logos*), koji ljudsku riječ (*verbum*) snaži i privilegira kao element kršćanskog teorijskog oblikovanja, s jedne strane, i potreba opreznosti, poradi čistoće nauka, prema onom umijeću koje je kao jedino do tada pokušalo garantirati ophođenje s riječima, odnosno prema retorici, s druge strane.¹⁵

¹¹ Iz njegova života poznato je da je 371. godine pošao u ondašnju sjevernoafričku metropolu Kartagu na studij retorike, gdje je kasnije neko vrijeme i djelovao kao njezin učitelj. Augustin je poučavao retoriku također u Rimu i u Milanu, a upravo je u Milanu slušao propovijedi biskupa Ambrozija, i to prvenstveno iz retoričkih, a ne duhovnih interesa, a što će ipak kasnije, pokazalo se, biti sudbonosno za njega.

¹² Usp. Albrecht GRÖNZINGER, *Rhetorik und Stilistik in der Theologie*, u: Ulla FIX – Andreas GARDT – Joachim KNAPPE, *Rhetorik und Stilistik. Ein internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung*, II, Berlin, 2009., 1798-1810, ovdje 1799.

¹³ Augustin kao učitelj retorike bio je dubokih ciceronovskih uvjerenja, iako u djelu *Contra academicos* pokazuje da je u razumijevanju retorike i pod Platonovim utjecajem. U svojem djelu *De catechizandis rudibus* Augustin kritizira retoriku, ali se istovremeno njome vješto i služi u naputcima o obrazovanju i obraćenju ljudi. Usp. Michel MEYER – Manuel M. CARRILHO – Benoit TIMMERMANS, *Povijest retorike od Grka do naših dana*, 61.

¹⁴ Usp. Albrecht GRÖNZINGER, *Rhetorik und Stilistik in der Theologie*, 1799.

¹⁵ Usp. Gert OTTO, *Rhetorische Predigtlehre*, 64.

Iako je Augustin u pokušaju pronalaženja kvalitetnog rješenja uviđao veliku suprotnost između profane retorike i kršćanskoga govornog navještaja, ipak je smatrao kako teologija određene spoznaje smije dijeliti s poganskim znanostima, pogotovo ukoliko one mogu biti od koristi za širenje kršćanskoga nauka. Stoga se teologija, prema Augustinu, smije koristiti i spoznajama retorike kao nauka o umijeću javnoga govorenja.

Sažeto možemo reći da retorika za Augustina predstavlja neutralan sklop pravila, koja mogu biti krivo ili pravilno iskorištena. Stoga Augustin čisto pragmatično zaključuje: »Budući, dakle, da je dar govora po sebi neutralan i puno pridonosi uvjeravanju, kako o dobrim tako isto i o lošim stvarima, zašto on ne bi onda trebao, na temelju revnosti za dobro, postići svrhu da posluži istini, dok istovremeno na drugoj strani loše ljude iskorištava za oslonac iskrenutih i ništavnih stvari, za korištenje nepravde i zablude?«¹⁶ Dakle, za Augustina je retorika legitimna ukoliko je pravilno korištena, odnosno ukoliko stoji u službi istinitosti sadržaja govora. Kao takvu i poradi njezinih potencijala u usmenom izražavanju, nju se može pozitivno iskoristiti u kršćanskom navještaju, kad je već neki iskorištavaju u promicanju nepravdi i zabluda. Dakle, Augustin u svojem promišljanju i zaključivanju o prihvaćanju retorike u kršćansko govorništvu pokušava biti pragmatičan, vodeći računa o svemu pozitivnome što retorika može značiti za kršćanski usmeni navještaj.

2.2. *Odgovornost kršćanskog propovjednika*

Budući da je retorika za Augustina čisto tehničko umijeće koje je prema svojem sadržaju neutralno, ona da bi mogla biti upotrebljiva u kršćanskom navještaju dodatno potrebuje odgovornost samog propovjednika. Dakle, retorika je tako reći podređena homileatici, budući da se kod nje radi tek o jednom tehničkom umijeću. Odlučujuće je pitanje na koji se sadržaj taj instrument veže, a time Augustin stavlja osobu propovjednika u centar homiletičkog promišljanja. Pritom se u diskusiju uvlači vrlo važno pitanje govornog sadržaja i govornog oblika. Propovjednik je onaj koji, prema Augustinu, u sebi povezuje sadržaj i jezični oblik propovijedi, što znači da o njegovoj homiletičkoj odgovornosti ovisi pronalaženje primjerenog jezičnog oblika za evanđeosku poruku.

¹⁶ Aurelije AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4,2,3: »Cum ergo sit in medio posita facultas eloquii, quae ad persuadenda seu prava seu recta ualet plurimum, cur non bonorum studio comparatur, ut militet ueritati, si eam mali ad obtinendas peruersas uanasque in usus iniquitatis et erroris usurpant?« Svi citati iz tog Augustinova djela preuzeti su iz: *Aurelii Augustini Opera*, pars IV, I, Corpus Christianorum, Series Latina, Turnholti typographi brepolis editores pontificii, 1962., u izdanju Josephus Martin.

Augustin nadalje ističe kako rječitost propovjednika nije sama po sebi dovoljna i nije garant za ispravnost propovijedi ili nekog govora, nego retoričke tehnike moraju biti usidrene u homiletičku mudrost. U tom smislu kaže: »Tko i previše posjeduje jednu čisto nemudrosnu rječitost, pred takvim se mora utoliko više čuvati, koliko slušatelj bezvrijednim stvarima više bude zabavljen, te misli da govornik već radi toga govori istinito, budući da ga čuje kako govori rječito. Tu istinu poznaju dobro i sami oni koji smatraju potrebu prave izobrazbe u retorici ispravnom; oni smatraju da mudrost bez rječitosti jednoj zajednici malo koristi, odnosno da rječitost bez mudrosti većinom šteti i nikada ne koristi.«¹⁷ Mudrost o kojoj Augustin govori jest biblijska mudrost, a samo Sveto pismo propovjednik mora dobro poznavati i istraživati njegovo značenje. Ovdje Augustin na indirektan način ukazuje na ono što će se na poseban način u kasnijim vremenima prigovarati retorici i što će biti jedan do razloga njezina obezvređivanja, a to je da se govornim tehnikama, odnosno retorikom itekako može manipulirati. Stoga Augustin ističe važnost sadržaja govora, koji mora biti pozitivan, da bi retorika uopće mogla biti integrirana u kršćansko propovijedanje.

Dakle, neutralnost retoričkih pravila kao takvih i legitimnost sadržaja, prema Augustinu, usko se odnose na moralnu odgovornost samoga propovjednika. Propovjednik ne samo da može, nego u određenoj mjeri i mora koristiti bogatstvo retoričkih spoznaja, ukoliko je svjestan vlastite obveze da propovijedanjem evanđelja uspije dotaknuti ljude u njihovim emocionalnim stanjima i kognitivnim sposobnostima. Augustin se nadovezuje na velikog antičkog govornika Cicerona i na njegovo djelo *De oratore* te precizno navodi trostruku zadaću propovjednika: »Rječit govornik mora tako govoriti da poučava, razveseljava, uvjerava. [...] Poučavanje je nužan preduvjet, razveseljavanje čini govor ugodnim, umijeće uvjeravanja, konačno, pridonosi uspjehu.«¹⁸ Prema Augustinu, prva zadaća odnosi se na sam sadržaj govora, a druge dvije na način, odnosno oblik govora.

Kao specifičnu karakteristiku kršćanskog propovjednika Augustin ističe njegovo kreposno ponašanje koje mu daje snagu uvjeravanja kod samih sluša-

¹⁷ Aurelije AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4,5: »Qui uero affluit insipienti eloquentia, tanto magis cauendus est, quanto magis ab eo in his, quae audire inutile est, delectatur auditor et eum, quoniam diserte dicere audit, etiam uere dicere existimat. Haec autem sententia nec illos fugit, qui artem rhetoricam docendam putarunt; fassi sunt enim sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus, eloquentiam uero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam.«

¹⁸ Aurelije AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4,12,27: »Ita dicere dobere eloquentem, ut doceat, ut delectet, ut flectat. [...] Docere necessitatis est, delectare suauitatis, flectere uictoriae.«

telja. Kao kršćanski poučavatelj, budući da treba govoriti ono što je ispravno, sveto i dobro, propovjednik napose treba biti svjestan važnosti osobne molitve za sebe i za svoje slušatelje prije samoga propovijedanja. Augustin je smatrao kako propovjedniku pobožnost molitve daje više uspjeha negoli svi darovi govorničke vještine.¹⁹

U Augustinovu naučavanju o kršćanskom propovijedanju očituje se još jedna novost u odnosu na antičku retoriku, a odnosi se također na značenje i ulogu same osobe propovjednika. Naime, sada se kao ideal postavlja *praedicator verbi Dei* nasuprot antičkome *vir bonus dicendi peritus*. Tom formulacijom Augustin ukazuje na upućenost kršćanskog propovjednika ne samo na slušatelja, kao što to vrijedi za antičkog govornika, nego istovremeno i na njegova Boga. Povezanost propovjednika s Božjom riječi predstavlja značajnu novinu u razumijevanju govornika, a u jednom općenitijem značenju Bog je ovdje zapravo onaj koji od čovjeka preuzima i govorenje i slušanje. Tako se događa da Augustinova teorija kršćanskog propovijedanja dovodi propovjednika u jedan nepostojan odnos prema retorici, što je također za buduće teološke diskusije otvorilo širok prostor za dvojako razumijevanje i vrednovanje retorike u homiletičkom kontekstu.²⁰ U svakom slučaju, Augustinov nauk bitno je utjecao i na cijelu srednjovjekovnu i na specifično protestantsku teološku tradiciju, i kada je riječ o međusobnom odnosu retorike i homiletike.

3. Retorika i homiletika u srednjovjekovnoj i protestantskoj tradiciji

Promatrajući s crkveno-teološkog aspekta, Augustinove teorijske postavke o retorici i kršćanskom propovjedništvu bile su vrlo značajne i usmjerujuće za budući razvoj. Međutim, s aspekta same retorike Augustinov nauk je u mnogočemu bio koban. Naime, s Augustinom retorika gubi svoje mjesto i značaj koje je imala u antičkoj kulturi i njezinu obrazovnom sustavu jer se počela promatrati kao instrument »amplifikacije« u prijenosu neke poruke. Značajno obilježje retorike u srednjem vijeku jest njezin odnos prema teologiji, pa ju se smatralo legitimnom ukoliko joj je cilj bio kršćanska istina, a nelegitimnom ukoliko zbog pogreške ili gluposti ignorira taj cilj.²¹ Tako se može reći kako je srednjovjekovna Crkva stekla neku vrstu monopola nad retorikom, a propovijed je bila gotovo jedini oblik javnoga govorenja. Takva se situacija promijenila

¹⁹ Usp. *Isto*, 4,15,32.

²⁰ Usp. Gert OTTO, *Rhetorische Predigtlehre*, 66.

²¹ Usp. Michel MEYER – Manuel M. CARRILHO – Benoit TIMMERMANS, *Povijest retorike od Grka do naših dana*, 62.

tek s prosvjetiteljstvom, kada se opet stvorila građanska javnost i razvila nova govornička kultura s elementima antičke tradicije.²²

Dakle, već je Augustin svojim teorijskim postavkama otvorio vrata retorici prema *ars praedicandi* srednjovjekovne propovjedničke tradicije. Budući da su teolozi, a samim tim i kasniji propovjednici, bili obrazovani u tzv. sedam slobodnih umijeća, odnosno *artes liberales*, među kojima se nalazila i retorika, autori srednjovjekovnih homiletičkih knjiga retoriku su takoreći adaptirali, te je ona pripala unutarnjem sastavu *ars praedicandi*. Vrhunac jednog takvog retorički utemeljenog *ars praedicandi* predstavlja djelo iz XIII. stoljeća Guillaumea d’Auvergnea (1180. – 1249.), skolastičkog filozofa i teologa, a kasnije i pariškog biskupa. Već naslov njegova djela *Rhetorica divina* simbolično ujedinjuje retoriku i homiletiku u jedinstvenu cjelinu. Prema tom autoru, propovjednik poput odvjjetnika progovara o ljudskim stvarima pred licem Božjim, i tek ono što stoji nasuprot propovijedi daje »božanskoj retorici« njezin specifičan karakter i profil, a to nisu slušatelji, nego sam Bog.²³

S pojavom protestantske reformacije, naročito u ulozi samog njezina začetnika Martina Luthera (1483. – 1546.), došlo je i do snažnijeg vrednovanja retorike za kršćansko propovjedništvo. Iako se Luther nije sustavno bavio retorikom, ona je u njegovoj propovjedničkoj praksi i teorijskim promišljanjima o kršćanskoj propovijedi imala toliko značenje da se gotovo podrazumijevala.²⁴ Uvažavanje retoričke tradicije kod Luthera na poseban se način vidi u određivanju same zadaće propovijedi, koja treba poučavati i ohrabrivati, odnosno treba utjecati kako na razum tako i na volju slušatelja.²⁵ Nije teško primijetiti da je Luther ovdje na tragu Augustinovih misli, koji je također zadaću propovjednika temeljio na tradiciji antičke retorike, kako je to već bilo spomenuto.

Zasigurno je retorika pod utjecajem takvih postavki samog začetnika protestantske reformacije vrlo lako u kasnijim vremenima pronašla svoje mjesto među teolozima reformacije i u njihovim homiletičkim udžbenicima.²⁶ I

²² Usp. Rolf ZERFAß, *Grundkurs Predigt*, 35.

²³ Usp. Albrecht GRÖNZINGER, *Homiletik*, 183.

²⁴ Usp. *Isto*.

²⁵ Usp. Gert OTTO, *Rhetorische Predigtlehre*, 70.

²⁶ Ovdje se kao primjer navodi teologa reformacije Philippa Melanchtona (1497. – 1560.), koji je 1531. godine napisao djelo *Elementorum rhetorices libri duo*. Njegova homiletička teorija nezamisliva je bez odnosa s retorikom. On retoriku smatra temeljem svakog načina govorne komunikacije, pa tako i propovijedi. Retorika je za homiletiku prvenstveno važna kao pomoć kod interpretacije izvornoga teksta, dakle, riječ je o hermeneutičkoj ulozi retorike, ali isto tako i za razumijevanje današnjice i njezino primjereno tematiziranje u djelotvornoj propovijedi. Usp. *Isto*, 68.

tako je ostalo sve negdje do XIX. stoljeća, tijekom kojega retorika općenito sve više gubi na značenju i doživljava vrlo nisko vrednovanje. Takvo vrednovanje retorike odrazilo se i na kršćansku teološku tradiciju, u kojoj će se njezino omalovažavanje i podcjenjivanje protegnuti sve do u XX. stoljeće.²⁷ Taj, tako reći, razlaz s retorikom teološko-ideološki se učvrstio napose kroz dijalektičku teologiju, čiji su predstavnici isticali kako se ono retoričko ne samo može nego i mora ispuštati, te je temeljno pravilo homiletike glasilo »bez rječitosti«²⁸. Retoričko se orijentira na djelovanje, na odjek, i označava govor po vlastitom nalogu, dok se teološko-homiletičko orijentira na sadržaj i predstavlja govor po Božjem nalogu.²⁹ Tako je nisko vrednovanje retorike u teološko-homiletičkom kontekstu po predstavnicima dijalektičke teologije u XX. stoljeću došlo do svojeg vrhunca, a pitanje mogućnosti približavanja retorike i homiletike barem za neko vrijeme nestalo iz teoloških diskusija.

4. Neke suvremene rasprave i novo vrednovanje retorike

Negativno vrednovanje retorike počelo se mijenjati krajem šezdesetih godina prošloga stoljeća, kada su se počele pojavljivati neke nove inicijative s ciljem da se ponovno preispita mogućnost približavanja retorike i homiletike. Iako općenito vrijedi da u suvremenim diskusijama više nije upitno je li jedna kršćanska propovijed ujedno i retorička zadaća,³⁰ ipak kada je riječ o značenju retorike za kršćanski usmeni navještaj i njegovu teorijsku refleksiju, još uvijek se u svoj snazi pokazuje problem dvojakog vrednovanja retorike, kojemu je Augustin svojim postavkama u djelu *De doctrina christiana* naširoko otvorio vrata u teološko-homiletički diskurs. No, ipak u zadnje vrijeme daleko veći broj autora zagovara međusobno približavanje retorike i homiletike negoli

²⁷ Međutim, valja ovdje spomenuti da je u isto vrijeme bilo i onih autora koji su zastupali oprečne pozicije. Tako je, primjerice, Friedrich Schleiermacher (1768. – 1834.) smatrao kako iz retorike kao dobronamjernog umijeća govorenja, koje ne trpi proizvoljnost sadržaja govora, valja izvući posebne upute za propovjedničku rječitost. I evangelički teolog Karl Immanuel Nitzsch (1787. – 1868.) smatrao je kako se uopće ne smije sumnjati u vrijednost opće retorike. Usp. *Isto*, 70.

²⁸ Tako je formulirao prigovor protiv retorike vodeći zastupnik homiletike u dijalektičkoj teologiji Eduard Thurneysen (1888. – 1974.), koji nastavlja: »Neka se osjeti da propovjednik ne govori o vlastitoj stvari. Zato neka isto tako ne govori kao odvjetnik, koji traži kako da obrani ugroženu poziciju ili kao trgovac koji traži da napravi reklamu za svoju robu. [...] Pravi propovjednik jest, kad je ono što treba biti, a ne agitator i ne sitničar.« Citirano prema: Albrecht GRÖNZINGER, *Rhetorik und Stilistik in der Theologie*, 1804-1805.

²⁹ Usp. Albrecht GRÖNZINGER, *Homiletik*, 186.

³⁰ Usp. Hans W. DANOWSKI, *Kompendium der Predigtlehre*, Gütersloh, 1985., 127.

se tome protivi, međutim među autorima postoje značajne razlike u samom načinu vrednovanja retorike za homiletiku.

I za suvremene homiletske rasprave karakteristična su dva temeljna razumijevanja retorike u odnosu na kršćansku propovijed, odnosno shvaćanje retorike u strogo instrumentalnom smislu, te njezino prihvaćanje u jednom širem, hermeneutičkom značenju. Okosnica jednog ili drugog načina razumijevanja retorike predstavljaju najčešće tradicionalne diskusije oko sadržaja i oblika kršćanske propovijedi. Međutim, bez obzira na različitost stavova o mogućnostima približavanja retorike i homiletike, važno je kao pozitivno istaknuti činjenicu da su suvremene diskusije u suočavanju s retoričkom tradicijom u homileticski ponovno aktualizirale i mnoštvo starih retoričkih uvida za propovijed kao, primjerice, važnost dijaloškog karaktera propovijedi, koji je suprotan onom strogo autoritarnom karakteru propovijedi.³¹ Budući da nije moguće prikazati teorije velikog broja autora koji su se u zadnjim desetljećima bavili ovom tematikom, ovdje ćemo se ograničiti samo na neke od njih kao zastupnike pojedinih pravaca promatranja retorike u teološko-homiletičkom kontekstu.

4.1. Retorika kao instrument propovijedi

Već smo ranije vidjeli kako je rasprava o odnosu dviju znanstvenih disciplina, odnosno retorike i homiletike, započela već s Augustinom. I on je u proučavanju relevantnosti retorike za kršćansko propovjedništvo bio više na tragu instrumentalnog razumijevanja retorike.³² Vidjeli smo, naime, da je Augustin retoriku shvaćao kao neutralan sustav pravila, koji u svakom govoru može biti pravilno ili nepravilno upotrijebljen, pa tako i u jednoj kršćanskoj propovijedi. Upravo radi tako shvaćene retorike Augustin je, već je spomenuto, isticao veliku odgovornost samog propovjednika, kako u teološkom tako i u strogo moralnom smislu.

Neki suvremeni teološki autori isto tako stoje na toj liniji strogo instrumentalnog razumijevanja retorike. Među autorima koji zastupaju takvo razumijevanje retorike kao najočitiji primjer predstavlja se evangelički teolog Ulrich von den Steinen iz Mülheima. On se u jednom svojem članku iz 1979. godine snažno zauzima za instrumentalno razumijevanje retorike.³³ Retorika

³¹ Usp. *Isto*, 131.

³² Usp. Albrecht GRÖNZINGER, *Homiletik*, 52.

³³ Ulrich von den STEINEN, Rhetorik – Instrument oder Fundament christlicher Rede? Ein Beitrag zu Gert Ottos rhetorisch-homiletischem Denkansatz, u: *Evangelische Theologie*, 39 (1979.) 2, 101-127.

je za njega u homiletskom kontekstu instrument za posredovanje i prenošenje nakane i istine biblijskog teksta u odnosu na slušatelje. U tom smislu je za propovjednika vrlo važna egzegetska angažiranost te otkrivanje i razumijevanje nakane (*intentio*) biblijskog teksta. Upravo po toj nakani sam biblijski tekst postaje ujedno i nagovor, oslovljavanje, odnosno, ona čini propovijed djelotvornom: »Svaka propovijed kao govor, a to uvijek istovremeno znači i kao *nagovor*, s velikom će sigurnošću ostati bezuspješna, ako se u njoj ne može čuti jasno formulirana nakana djelovanja, ono čemu rečenoga.«³⁴ Zadaća propovijedi, prema von den Steinenu, potom jest »retoriziranje nakane biblijskog teksta«³⁵. Važnost uloge samoga propovjednika očituje se i u njegovu stavu prema toj nakani, jer i o tome ovisi hoće li Božja Riječ biti ispravno vrednovana ili pak omalovažena.³⁶

Prema von den Steinenu za propovjednika je, kao svjedoka i govornika u ime Božje, svako retoričko sredstvo oblikovanja ispravno i treba u propovijedi biti iskorišteno pod svaku cijenu. Pritom propovjednik ima pravo ustrajati u nagovaranju, sugeriranju, insinuiranju i propagiranju u odnosu na slušatelje, pogotovo ukoliko biblijska istina, njezina neumoljivost i beskompromisnost, na bilo koji način budu dovedeni u pitanje. U suprotnom bi, prema von den Steinenu, ta istina bila korumpirana. Istina isto tako ne podnosi ni razboritost ni raspravu u smislu postizanja bilo kakvog konsenzusa između govornika i slušatelja.³⁷ Von den Steinen na koncu zaključuje kako retorika kao instrument propovijedi svoju zadaću ispunjava tek onda kad tu istinu prenese ljudima na sve moguće načine i uvijek u takvoj mjeri da oni njome budu u potpunosti egzistencijalno zahvaćeni.³⁸

Osvrćući se kritički na takvo razumijevanje retorike kod von den Stei-
nena, nije teško zaključiti kako se radi o nekoj vrsti povratka na srednjovje-
kovno promatranje retorike, kada je ona bila usko povezana s teologijom i
praktički postala monopolom Crkve. Već je spomenuto kako se legitimnost
retorike u srednjem vijeku vezivala uz prenošenje kršćanske istine, a ovdje nije
teško primijetiti da i von den Steinen retoriku drži ispravnom samo ukoliko je
strogo u službi prenošenja biblijske istine na slušatelje, i to pod svaku cijenu.

Nadalje, ovdje se u potpunosti iz vida gubi dijaloški karakter propovijedi
i uvažavanje slušatelja kao adresata propovijedi. Vidjeli smo da je već Augu-

³⁴ *Isto*, 119.

³⁵ *Isto*, 120.

³⁶ Usp. *Isto*, 121.

³⁷ Usp. *Isto*, 126.

³⁸ Usp. *Isto*, 127.

stin naučavao da propovijed treba poučavati, ali isto tako i razveseljavati i doticati slušatelja, i to kako bi bila ugodna i uspješna. Von den Steinenu uгода propovijedi za slušatelje očito nije nužna, jer je na prvom mjestu neumoljiva i beskompromisna biblijska istina, koja ne teži za dijalogom ili postizanjem bilo kakvog konsenzusa u odnosu na slušatelja. Evangelički teolog Gert Otto (1927. – 2005.) prepoznaje u takvom razumijevanju propovijedi skrbnički stav prema slušateljstvu, koji nužno završava u svojevrsnoj brutalnosti, a to nije u skladu sa slikom Boga, koji ljudima uvijek daje slobodu izbora. Ovdje se postavlja i pitanje uloge samog propovjednika, koji isto tako ne uvažava mogućnost da slušateljstvo i svojom glavom promišlja, kao i nedostatak poniznosti u smislu mogućnosti da se Božja istina može očitovati i na alternativne načine. Stoga, prema Ottu, takvo tumačenje zadaće propovijedi podsjeća na negativno značenje »misionarenja« pod svaku cijenu i u najlošijem smislu te riječi, što je odavno nadiđeno i danas nije više primjereno Crkvi i suvremenicima.³⁹ Na temelju svega možemo samo konstatirati da primjer von den Steinena razumijevanja retorike pokazuje dokle sve može dovesti razumijevanje retorike u jednom čisto instrumentalnom smislu.⁴⁰

4.2. Hermeneutičko vrednovanje retorike

Osim autora koji retoriku u kontekstu teološko-homiletičke misli promatraju isključivo kao instrument govora, postoje u suvremenim raspravama i oni teolozi koji u retorici vide daleko veće mogućnosti i veću važnost za samu homiletiku od čisto instrumentalnog značenja. Ti su autori, mogli bismo ustvrditi, na tragu klasičnog razumijevanja retorike kao vrlo važnog spoznajnog instrumenta, poradi čega ne trpi u sebi nikakvo zamagljivanje istine. Dovoljno je prisjetiti se samo Aristotelove definicije retorike kao sposobnosti »uočavanja bitnog i primarnog svojstva kojim se može uvjeriti, a koje svojstvo krije u sebi svaki predmet ili pojava«⁴¹. Proizlazi da je prije svega potrebno uočiti i pronaći ono što je bitno i primarno u svakom predmetu ili pojavi kao sadržaju govora da bi se uopće moglo uvjeravati i pridobiti za neku stvar. Poradi toga elementa

³⁹ Usp. Gert OTTO, *Rhetorische Predigtlehre*, 95.

⁴⁰ U svojoj knjizi *Rhetorische Predigtlehre (Retorički nauk o propovijedi)* Gert Otto među autore koji postojano odbijaju mogućnost jednog hermeneutičkog doprinosa retorike za kršćansku homiletiku ubraja još, primjerice, nekadašnjeg profesora praktične teologije na evangeličkom fakultetu u Tübingenu Hansa Martina Müllera (1928. – 2010.), kojem je pokušaj odvajanja homiletike od retorike razumljiv poradi specifičnosti propovijedi u odnosu na druge vrste govora i poradi spomenute mogućnosti dvojake prosudbe same retorike. Usp. *Isto*, 95.

⁴¹ ARISTOTEL, *Retorika*, Zagreb, 1989., 6.

traženja i uočavanja onoga što je bitno i primarno, retorika ima uz epistemološko i svoje hermeneutičko značenje.

Isto tako retorika uvodi u svijet stvaralaštva, kreativnosti, jer uči kako ljude ispunjavati osjećajima, dobrotom i ljepotom. Dobra riječ može puno toga pozitivnog prouzročiti i pokrenuti kod slušatelja. Na temelju argumenata o poštenju, pravičnosti, ljepoti i dobroti ona upozorava slušatelja da sva ta svojstva već ima u sebi.⁴² Više puta je spomenuto kako je i sam Augustin na tragu Ciceronova razumijevanja retorike, između ostaloga, zadaću propovjednika vidio u razveseljavanju i motiviranju slušatelja.

Spomenuti teolog Gert Otto jedan je od autora kojeg se najčešće spominje kada se općenito radi o temi međusobnog odnosa retorike i homiletike. On sam se konzekventno zauzimao za daleko šire razumijevanje retorike i za njezino otvorenije vrednovanje s obzirom na kršćansku teoriju propovijedanja. Istaknuto je već kako je Otto zauzeti protivnik instrumentalnog razumijevanja retorike, pogotovo kako je to zastupao von den Steinen. Otto općenito cjelokupnu zadaću teologije razumije kao retoričku, i to u toj mjeri da se njegov stav gotovo treba smatrati prekoračenjem samog pojma retorike, kao što nekada prigovori mogu ići u drugom pravcu, odnosno u pravcu prekoračenja pojma propovijedi.⁴³

U svojim postavkama Otto je zainteresiran za konkretno jezično-retoričko oblikovanje propovijedi. On propovjedničku zadaću uglavnom vidi kao retorički izazov, jer propovijed je za njega prvenstveno govor. I iz toga nužno proizlazi povezanost homiletike s retorikom, jer ukoliko je propovijed neka podvrsta govora, onda je i znanost koja govor kritički reflektira, homiletički značajna. Tezi o propovijedi kao govoru Otto se priklonio još 1976. godine u svojoj knjizi *Propovijed kao govor. O uzajamnim djelovanjima homiletike i retorike*.⁴⁴ U istoj toj knjizi Otto je formulirao i još drugih šest teza koje ocrtavaju njegovo retoričko razumijevanje homiletike. Naime, osim što je propovijed prvenstveno govor, Otto zastupa i tezu o dijaloškom karakteru propovijedi, koji se mora očitovati kako u samorazumijevanju propovjednika tako i u strukturi njegove propovijedi. Propovjednik mora respektirati slušateljstvo i otvoriti dijalog sa slušateljstvom, odnosno slušateljstvo od propovijedi smije očekivati odgovore na svoja pitanja i kritička promišljanja bez obzira što se kod propovijedi *de facto* radi o jednom monologu. Taj autor, nadalje, tvrdi kako postoje

⁴² Usp. Ivo ŠKARIĆ, *Temeljni suvremenoga govorništva*, 10.

⁴³ Usp. Hans W. DANOWSKI, *Kompendium der Predigtlehre*, 128.

⁴⁴ Usp. Gert OTTO, *Predigt als Rede. Über die Wechselwirkungen von Homiletik und Rhetorik*, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1976.

brojne mogućnosti u jezičnom izražavanju propovjednika, a ono kao takvo puno govori i o samom propovjedniku, o njegovu znanju, teološkoj izobrazbi, pa čak i društvenoj situaciji. U tom kontekstu, Otto na poseban način ističe povezanost retorike i poetike kada kaže da jednoga govornika i njegov govor čini upravo blizina govornikova jezika poeziji. Zatim, bogoslužje, prema Ottu, potiče na propovijed jer se obred i govor međusobno uvjetuju i u najboljem slučaju osnažuju. Propovijed je prigodan govor (*Gelegenheitsrede*) samo ukoliko se događa u okviru bogoslužja. U sljedećoj svojoj tezi Otto ukazuje na važnost toga da propovjednik kod samog pripremanja propovijedi treba voditi računa o situacijama u kojima se propovijed događa, napose u odnosu na slušateljstvo. Konkretno situacije slušatelja moraju na svoj način suoblikovati i sam sadržaj propovijedi, inače se u suprotnom, od nje ne može očekivati da bude djelotvorna ili učinkovita i zanimljiva. Otto nadalje tvrdi kako je propovijed samo jedan među brojnim drugim, jednakovrijednim oblicima navješćaja, za razliku od tradicionalnog razumijevanja propovijedi kao jedinog oblika posredovanja evanđeoske poruke. I konačno, vrlo važan element svake propovijedi za Otta, iako ne jedini, predstavlja biblijski tekst, čija poruka može imati veliko značenje i za život suvremenika. Otto ističe važnost propovjednikova kreativnog ophođenja s biblijskim tekstom, odnosno njegovo suočavanje s njim u čitanju, slušanju i primjeni na život. Tako doživljen biblijski tekst ima onda snagu govoriti i drugima.⁴⁵

Hermeneutičko značenje retorike za homiletiku kod Otta se, između ostaloga, očituje i u tvrdnji kako samoj istini pripada i proces pronalaženja istine i njezina priopćavanja drugima. Istina se, prema tom autoru, u priopćavanju i pronalazi. Stoga su istina i način posredovanja, odnosno sadržaj i oblik, u situaciji govora nerazdvojivo povezani. Retorika, prema Ottu, ima zadaću pronalaženja istine koju će onda biti moguće posredovati suvremenicima. U tom smislu ona je vrlo relevantna za homiletiku, budući da je i za Crkvu i njezino propovijedanje središnja zadaća priopćavanje istine suvremenicima.⁴⁶

Iz svega je očito veliko nastojanje tog autora oko međusobnog približavanja dviju znanstvenih disciplina, koje je za njega gotovo nužno. O tome svjedoči i njegova tvrdnja kako je »propovijed, koja misli da može preskočiti retoričku problematiku, nužno introvertirana i suzdržana u odnosu na svijet i vrijeme, a samim tim nije onda ni primjerena evanđelju«⁴⁷.

⁴⁵ Usp. Gert OTTO, *Predigt als Rede*, 21-30.

⁴⁶ Usp. *Isto*, 9

⁴⁷ *Isto*, 93. Poradi njegova značenja u nastojanju oko približavanja retorike i homiletike te prihvaćanju retorike u njezinu hermeneutičkom značenju, u ovom kontekstu spominje

4.3. Kritička retorika Rolfa Zerfaša

Još jedan autor koji je pobornik pozitivnog i hermeneutičkog vrednovanja retorike za homiletiku i koji se decidirano protivi njezinu instrumentalnom razumijevanju jest katolički teolog Rolf Zerfaš, umirovljeni profesor pastoralne teologije i homiletike Sveučilišta u Würzburgu. On se u svojem djelu *Temeljni tečaj propovijedi* iz 1997. godine,⁴⁸ koje se smatra pravim primjerom od početka do kraja jedne retorički zamišljene homiletike, zauzima za kritičko razumijevanje retorike. Za razliku od instrumentalne retorike, koja se prvenstveno pita o potrebnim sredstvima za dolazak do slušateljstva, kritička zamisao retorike vodi računa o komunikaciji jednakih mogućnosti među različitim sugovornicima, odnosno o mogućnostima sprečavanja manipulacije, o jačanju sposobnosti kritike i prosudbe. To se, prema Zerfašu, odnosi i na razumijevanje samog jezika kada kaže: »Jedna u takvoj mjeri kritička retorika vidi ljudski jezik ne kao bilo koje sredstvo za dolaženje do bilo kojeg cilja, nego kao specifičan oblik argumentacije čovjeka nasuprot njemu istoga, kao medij susreta i time kao centralni preduvjet ljudske sreće i društvenog preživljavanja. Takva teorija komunikacije i retorika pušta propovjednike da pažljivo slušaju, propovjednike koji su uvjerenja da vjera ima nešto sa slobodom čovjeka.«⁴⁹

Iz takvog razumijevanja retorike slijedi Zerfašovo pobliže određenje homiletike. Prema njemu homiletika se bavi oblicima javnog govora unutar Crkve te se može okarakterizirati kao retorika u kršćanskom kontekstu. Tako shvaćena, ona se uvijek iznova osjeća pozvanom preispitivati mogućnosti ponude suvremene kulture govora u teoriji i praksi, kao što je to svojevremeno činio Augustin u svojem postavljanju prema antičkoj retorici. Stoga se, prema Zerfašu, homiletika mora odlučiti kakvom će se razumijevanju retorike prikloniti: onom čisto instrumentalnom smislu ili, pak, smislu njezine kritičke karakteristike. Priklanjanje instrumentalnom razumijevanju retorike za tog bi autora značilo istovremeno krivo razumijevanje homiletike. Ona bi u tom slučaju bila poput neke »umotane discipline«, kojoj je stalo da evanđelje približi slušateljima pod svaku cijenu. Za evanđelje bi u tom slučaju značilo da po sebi

---

se i evangelički teolog Manfred Josuttis, umirovljeni profesor praktične teologije Sveučilišta u Göttingenu. Po njemu značenje retorike za homiletiku ne smije biti utemeljeno na njezinoj čistoj korisnosti u pogledu slušatelja, nego kao nužnost u stvari same propovijedi. Propovijed kao navještaj Božje Riječi čin je javnoga govora. Za njega već iz toga proizlazi nužnost jedne integracije retorike u homiletiku. Odgovornost propovjednika ne smije se svesti samo na ispravnost sadržaja, nego i na sam jezik propovijedi. Usp. Gert OTTO, *Rhetorische Predigtlehre*, 91.

⁴⁸ Usp. Rolf ZERFAŠ, *Grundkurs Predigt*, 99.

⁴⁹ *Isto*, 36.

nije atraktivno, pa ga se uz pomoć retoričkih sredstava mora dostaviti ljudima poput neke dobro upakirane i zakamuflirane robe.⁵⁰ Prema Zerfašu, to je krivo shvaćena homiletika te se stoga protivi i instrumentalnom konceptu retorike unutar homiletičkog konteksta.

Ispravno postavljena homiletika mora se orijentirati na kritičku retoriku jer bi to prvenstveno značilo iskren stav poniznosti naspram Božje riječi i poruke koju se propovijeda, kao i znak brige i uvažavanja slušatelja kao osobe pred licem Božjim i poštivanja slobode djece Božje. Kritička retorika izaziva kršćansku teoriju propovijedanja da istražuje mogućnosti suvremenih oblika komuniciranja za službu evanđelju, poradi izbjegavanja opasnosti manipulacije, poradi odvažnosti propovijedanja u kontekstu usmene kulture suvremenog društva i suradnje na mjerilima te kulture govora, kroz pojašnjenje i korekciju.⁵¹

Zaključno promišljanje

Na temelju ovoga sažetog prikaza povijesti odnosa između dviju znanstvenih disciplina, retorike i homiletike, možemo prije svega zaključiti kako je znanstvena refleksija o mogućnosti njihova približavanja započela vrlo rano unutar kršćanske teološke tradicije. Razlog tome je zasigurno vrlo visoko vrednovanje retorike u antičko vrijeme, koja je kao *regina artium* predstavljala vrhunac cjelokupnoga umjetničkog stvaranja i temelj obrazovanja. Budući da je kršćanstvo u svojem bogoslužju uključivalo i usmeno tumačenje svetih tekstova, bilo je izazvano da se vrlo rano kritički suoči s ovim »poganskim« umijećem. Vidjeli smo kako su i sami veliki kršćanski propovjednici iz prvih stoljeća kršćanstva bili retorički obrazovani i poznavali retoričku antičku tradiciju. Nije neopravdano tvrditi kako je upravo i to bio jedan od razloga tog ranog kritičkog suočavanja s antičkom retorikom. Tim više što je njihov primjer kao velikih propovjednika i poznavatelja retorike pokazao kako retoričko obrazovanje može biti vrlo značajno za kršćanski usmeni navještaj. Na to su neki od tih crkvenih velikana i direktno upućivali.

Sve to govori o važnosti kako govorničke tako i propovjedničke izobrazbe. Ovdje se po sebi nameće pitanje i snažnijeg vrednovanja homiletike kao zasebnog kolegija na današnjim (hrvatskim!) teološkim učilištima u sklopu redovitog filozofsko-teološkog studija. Opći je dojam kako se teorijskoj refleksiji o vrlo važnoj propovjedničkoj službi u crkvenom teološko-obrazov-

⁵⁰ Usp. *Isto*.

⁵¹ Usp. *Isto*, 37.

nom kontekstu ne poklanja dovoljno prostora. Isto se pitanje može postaviti i s obzirom na uvažavanje retorike, bez obzira što ona praktički od samih početaka nekako paralelno prati kršćansku teoriju govorništva. Govornička i propovjednička izobrazba vrlo je važna, kako na osobnoj tako i na teološko-studijskoj razini, napose za tako odgovornu zadaću budućih propovjednika evanđelja suvremenicima.

Iz ovog prikaza povijesti odnosa dviju znanstvenih disciplina moglo se vidjeti kako se već Augustin, i sam kao učitelj retorike, prvi sustavno bavio problematikom mogućnosti približavanja retorike i kršćanskog propovjedništva. No, otvarajući uopće vrata retorici prema kršćanskoj homiletičkoj tradiciji i pozitivno je vrednujući sa svoje strane, Augustin je svojim teorijskim postavkama istovremeno započeo raspravu koja će u teološkim krugovima praktički trajati sve do danas. Povijest teoloških rasprava pokazuje svu kompleksnost teme o međusobnom odnosu retorike i homiletike i uopće mogućnosti njihova približavanja. Činjenica je, ipak, da se retorika danas kod većine teoloških autora uglavnom prihvaća kao legitimna perspektiva homiletike, tim više što su i preobrazbe u razumijevanju propovijedi u XX. stoljeću uvijek usko bile isprepletene s konceptima retorike.⁵²

Zaključno možemo reći kako važnost retorike za homiletiku proizlazi iz činjenice što ona pruža djelotvorne upute kako za samo oblikovanje propovijedi tako i za svojevrsan hermeneutički pristup sveukupnom procesu nastajanja propovijedi. Njezino značenje za homiletiku ima kako jezične tako i teološke razloge. Naime, više je puta spomenuto kako je propovijed javni govor i u sebi nužno uključuje upotrebu retoričkih sredstava, a prihvaćanjem tih sredstava u homilelici omogućuje barem primjerenu teorijsku refleksiju. S druge strane, retoričke elemente susrećemo i u samim biblijskim tekstovima, a napose u opisu javnih nastupa i propovijedanja Isusa iz Nazareta, koji se vrlo često koristio parabolama, slikama i primjerima iz svakodnevnog života, te je nastojao oduševiti i pridobiti ljude za ideal života prema evanđelju. Sve to svjedoči i o svojevrsnom Isusovu »retoričkom« umijeću. Već ta činjenica, ali i sve dosad rečeno, ukazuje na dobrobit uvažavanja i pozitivnog vrednovanja retorike u teološko-homiletičkom kontekstu.

⁵² Usp. Albrecht GRÖNZINGER, *Rhetorik und Stilistik in der Theologie*, 1807.

Summary

RHETORICS AND HOMILETICS

SOME THEOLOGICAL DEBATES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TWO DISCIPLINES

Ivo DŽINIĆ

Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Petra Preradovića 17, p.p. 54, HR – 31 400 Đakovo
ivo.dzinic@os.t-com.hr

This article presents the history of the relationship between rhetorics and homiletics, as (the latter) an autonomous theological discipline that studies the content and forms of Christian rhetoric, that is oral proclamation in the form of a liturgical sermon. The issue of the relationship between rhetorics and homiletics has been a constant companion of the theological tradition from its beginnings. The problem of convergence of rhetorics and homiletics had to be faced already by Augustine after his conversion. As a teacher of rhetorics and an expert in Antique tradition, he was well aware that rhetorics is tightly related to the antique worldview and its way of thinking. The problem he had to face concerned the possibility of integrating a »pagan« science with a theological theory of oral proclamation; that is, homiletics. It is this same question that Augustine tried to tackle systematically, which became a constant companion of homiletics ever since.

Rhetorics and its relationship to homiletics have been treated variously throughout history; from their exaggeration to their complete devaluation, when it comes to Christian preaching. Theology has also seen a renewed interest in the topic in the last couple of decades of the twentieth century, which sparked lively debates. These debates are led by both Protestant and Catholic theologians, where one can witness a variety of views on the relationship between rhetorics and homiletics. While some recent authors expressed a benign view of the relationship between the two disciplines, the others remained quite sceptical about the possibility to bring these two disciplines closer. These differences between the positive and the negative views on the value of rhetorics for homiletics are closely related to the differences in the understanding of rhetorics as an art of public speech and of the possibility of its integration in theological-homiletic context. The authors who expressed a reservation towards rhetorics are mainly subscribing to an instrumental understanding of the discipline, while the authors who support a convergence between the two, recognised a significant hermeneutical potential in hermeneutics for the Christian theory of preaching.

Ivo DŽINIĆ, *Retorika i homiletika*

The aim of this article is to offer a review of these theological debates and to draw out some useful and instructive conclusions.

Key words: rhetorics, homiletics, sermon, preacher, Augustine.